

FOLKLORE U LSIEN MALTI

Tahdita li saret fil-Laqqha tal-Għaqda tal-Malti (Università fir-R.M.U.U. Club fl-24 ta' April, 1940, minn A. CREMONA

FTAHDITA li kont għamilt fl-Università tagħikom f'laqqha tal-membri ta' "Malta Historical and Scientific Society" fit-22 ta' Frar ta' 1-1922, jiena kont tkellim fuq biċċa mill-Folklore mali, jiġifieri fuq il-Folklor jew twemmin, drawwiet u superstizzjonijiet fil-Gżejjjer ta' Malta dwar it-Temp u l-Biedja fejn b'xebħ bejn xi qwel maltin dwar it-temp, u dwar il-biedja, u dawk ¾ hemm f'xi pajjiżi ta' l-Ewropa qrib lejna, kont urejt ir-rabta kbira li hemm bejn dawk u dawn, rabta li turi r-rifset li ħallu fil-moħħi u fir-ruħ tal-poplu malti r-riġel taċ-Ċivilizzazzjoni ewropea li mill-bidu taż-Żminijiet tan-Nofs sa-ġħeluq is-Seklu Tmintax ħakmet fuqna b'rīħet il-kurrent ta' nies godda ewropej li thalltu magħħna, b'rīħet ir-rabtiet shah ta' kummerċ tal-baħar, tas-sengħa u ta' l-arti bejn l-artijiet ta' dawn in-nies u l-Gżejjjer ta' Malta, rabtiet li baqqhu ħajin sal-lum, saħħansitra qalb in-nies tar-raba', l-inqas li setgħet fost il-popolazzjoni tittiessef minn drawwiet barranija u l-iktar li setgħet iż-żomm safi l-wirt ta' kull drawwa jew superstizzjoni ewlēnija. B'dana, f'kelma waħda, ridt nur iż-ġħalkemm l-art ta' Malta setgħet fi żminijiet ta' qabel l-Istorja tagħmel sehem max-xta ja ta' l-art ta' l-Affrika ta' Fuq, u n-nies li għammru f'dawn il-Gżejjjer baqqhu jżommu d-drawwiet il-qodma ta' l-iktar ġens bikri u jitkellmu bil-Lsien qadim li l-iktar li jogħrob mal-fergħa semitħka li magħha jagħmel l-Għarbi dialettali mis-Surija sa tarf il-Mogħreb, fil-poplu mali, kellha, maż-żmienijiet taħbi il-qawwa taċ-ċiviltà mediterranea, fis-sensiela ta' taqlib ta' ġrajiġiet ta' saltna wara l-oħra li ħakmu l-Gżejjjer, tigħi, bħal fin-nazzjonijiet l-oħra qraba, dik il-bidla tad-demm u moħħi li bis-saħħha tagħha l-lum ir-razza maltija ġadet bixra għaliha li tagħżilha minn dik ta' l-ewwel nisel u saħħansitra min-nisel tal-Lsien li titkellem bi.

Illi l-Maltin jitkellmu bi Lsien li hu ta' nisel wieħed ma' tal-Għarbi fil-waqt illi l-Folklore tiegħi huwa, tista' tgħid, kollu kemm hu ewropew, hi waħda mill-ħnejjejg illi fuqha stagħġieb il-magħruf Professur Sayce meta sama' u qara t-taħħidita tiegħi fuq il-Folklore mali, dwar it-Temp u l-Biedja u staqsieni jekk-dana kienx imħabba li l-Maltin baqqhu Insara?—Hija ħaġa li

ma tistax tiċħadha illi r-Religjon kienet waħda mir-raġunijiet qawwija li dejjem għażlet l-Isien semitiku-malti minn dak tal-Ğħarbi fl-Affrika ta' Fuq li ha x-xejra ta-pogress Mawmettan fil-waqt li l-Malti fil-periżodu Biżżeantin kien lahaq ha, u baqa' jieħu, l-ewwel, ix-xejra tad-drawwiet tal-Knisja Sirijaka, u mbagħad tal-Latina bil-liturgija skond il-kalenderju Guļjan, u mbagħad, Gregorjan.

Jien f'dik it-taħdita, bħalma għidtilkom, kont messejt fuq biċċa waħda mill-Folklore mali, jiġifieri fuq il-ġħamla ewropea tal-qwiel tat-Temp u Biedja bid-drawwiet u superstizzjonijiet li ntgħaġnu fil-mohħi u fir-ruħ tal-poplu Malti—u b'hekk jien waqqajt dak li Patri Magri kien qal fil-kotba ta' *Hrejjef Missirijietna* u f'dawk ta' X'Jghid il-Malti jew l-Ġherf bla miktub tal-Maltim, illi, jiġifieri “dawn il-qwiel huma ta 'nisel Feniċju u li flimkien ma' l-Isien mali huma fdal ta' żminijiet l-aktar bikrija.” F'dik it-taħdita jien kont għażiż l-iktar żewġ hwejjeg li jaġħmlu mill-ġħerf u sengħa bikrijin tal-bniedem, li huma dawk tas-sema, il-baħar u l-art, biex nuri kemm, sa minn żminijiet ewlenin ta' l-Istorja, u l-iktar miż-Żminijiet tan-Nofs, kienet qawwija dik ir-rabta li kellna ma-nies ta' l-artijiet ta' bejn ix-xtut tal-Mediterran tan-naħha ta' l-Ewropa u dawk ta' l-Affrika ta' Fuq għal dawk li huma Lsien u Drawwiet, rabta li hija l-ħolqa li tgħaqquqad fil-poplu mali l-element Semitiku ma' l-Arjan.

Il-ġum, iżda, irrid immiss iżjed fil-wisa' fuq biċċa oħra mill-Folklore Malti li hija wkoll imsensla, mhux le mal-Metereoloġija u Biedja biss, mhux le ma' qwiel jew proverbi biss, iżda ma' kollha kemm hi l-fraseoloġija Maltija li l-lum tagħmel mal-Isien Malti kif nitkellmu. Fuq hekk nistgħeu ngħidu li l-Folklore mali u l-Isien mali huma ħaġa waħda, jiġifieri ma tistax tagħiż il-wieħed mill-ieħor. Fi ftit kliem mhux il-Folklore li hu msensej mal-Isien mali, imma il-Isien mali li hu marbut mal-Folkore. Il-Isien mali mingħajr id-daqqiet ta' pinzell tal-ħżuż tal-Folklore fuq il-fond tiegħu ma jista' qatt jissawwar fi kwadrni shiħi li l-lum jisseqja il-Isien mali. Mingħajr il-Folklore, jiġifieri mingħajr il-frażi, hi xinhi, li nsibuha mnaqqxa fuq il-fond tat-taħdit mali f'halq il-poplu, dik il-frażi li biha jitfisser il-ħsieb, id-drawwiet it-twemmin u s-superstizzjonijiet, il-Isien mali jintafha' lura għal millinqas elfejn sena u minnu ma jidfalx ħlief l-iskeletru tal-kelma, l-iktar tal-verb b'tifsira waħda jew tnejn—li ma tfissixx ħlief il-ħsieb ewljeni fiżi tiegħi minn

idejjiet astratti, ji tfisser l-oġgett ta' dik il-habta u l-ebda ieħor ta' barra minn żmienha—għalhekk il-Lsien jibqa' battal mit-terminoloġija ideologika, teknika u xjentifika li nħolqot mal-progress mill-ewwel Żminijiet tan-Nofs sal-lum.

F'il-Malti, il-kelma qadima fejn dik tal-lum nistgħu nxeb-bhuha mal-ghamara tat-tiżżejha tal-persuna f'qabar ta' żmien il-Fenċi ma' l-oġġetti tat-twa' etta tal-lum.

Il-Lsien Malti, kif fissir fit-taħħidita li semmejt, nistgħu nqisuh bhala kapitlu ċekejken tal-Lsien semitiku mitkellem mis-Surija sa tarf l-Affrika ta' Fuq, kif il-Gżejjjer ta' Malta fil-Baħar Mediterranean nistgħu nqisuhom bhala l-fdal ta' l-Art tal-Mogħreb ta' qabel iż-żminijiet ta' l-Istorja. Iżda sew il-Lsien Malti kemm in-nisel tal-poplu Malti mill-ewwel żminijiet storiċi 'l hawn, kif jixhud d-drawwiet tiegħu u s-sura mżewqa ta' lsienu, hadu xeħta għaliha magħġuna mill-id ta' grajjet li ghaddew minn fuq il-gżejjjer ta' Malta, u b'hekk fil-poplu mali saret ma' tul eluf ta' snin, u l-iktar fl-abħar elf sena, bidla mill-qiegh jew fl-arblu tar-razza li ddakkar minn fergħat ta' razex fil-qrib u razex oħra ewropej, sew fil-hajja ekonomika, pulitka u morali, kemm ukoll fit-tifsir tal-ħsibijiet li bis-self ta' kliem ġdid, il-moħħħ tal-poplu sawwar fi frażiżiet ġodda mibnijin fuq sintassi ta' ihsna ewropej, fil-waqt li żamm ruħu marbut mal-mofologija ta' Lsien u ma' xi id-jotismi qodma tal-Lsien Malti.

B'dim is-sura ġidha, il-Lsien Malti jista' jitqies bhala Lsien għalihi, il-sien li fiż-żorbot is-sensiela ta' bejn iż-żewġ Lsna kbar : is-Semitiku—ta' fergħa Għarbija—u l-Arjan—ta' fergħa Neolatina jew Romanza. F'dan it-tisvir tal-Lsien Malti għandu, kif sa nfisser iż-żejed bir-reqqa, sehem kbir il-Folklore jew il-Għerf popolari bid-drawwiet u superstizzjonijiet tiegħu li minn elf sena 'l hawn daħlu fost il-poplu u bihom iddakk il-Lsien Malti.

Fuq ix-xeħta tal-jana ta' xi frażiżiet maltin kien kiteb il-Professur Salvu Castaldi fil-ktejeb tiegħu "Maltesismi e Frasi Toscane." Iżda x-xebħ li wera Castaldi bejn il-frażi maltija u dik tal-jana jew toskana hija fuq dak ta' ħsieb u mhux ta' ħsieb u kliem flimkien.

Tli titkellem fuq ir-abta tal-Lsien mal-Folklore kulħadd jaf li mhix ħaġa li tista' tgħidha f'taħħidita ta' siegħa u lanqas ta' jum shiħ. Mill-materja! li ġibart fuq hekk nislet għalhekk xi hwejjeg 'l hawn u 'l hinn u nurihom fil-qosor, u 'l quddiem nit-tama li f'xi laqgħat oħra nkun nista' fuq hekk nissokta nkellim-kom fil-wisa'.

Ix-xebli ta' frajijiet maltin ma 'dawk ta' llsna Ewropej b'rīhet ir-rabta ta' drawwiet u superstizzjonijiet ġodda fil-Gżejjjer tagħna jibda minn żmien in-Normanni u jibqa' sejjjer b'kolloġx ġħal madwar 500 sena ma' tul is-saltniet ta' l-Aragoniz u l-Kastiljan u f'hin wieħed żmien il-Viċerejjiet ta' Sqallija li magħha kellna x-naqsmu iżżejjed fil-qrib fil-hajja ekonomika, amministrativa u soċċali meta fi żmien wieħed iż-żien Anglu-Sassoni ta' l-Inġilterra beda jithallat bit-terminologija franciża u wara żmien ma' dik tal-Latin. Minn żmien l-Ordni sal-lum insibu li l-Lsien Malti ha sura iżżejjed im-żewqa, u fib żidied xi kliem tekniku tan-navigazzjon, snajja', sajd, kaċċa, u dan l-ahhar ta' inginirija u sports, moda, ecc., jiġifieri kliem franciż, spanjol u ingliż, u l-hawn u l-hinn ukoll xi kliem għarbi tal-Kosta ta' Barberija li dahal ġdid ma' rsiera għarab u bil-kummerċ max-xtajtiet ta' dik l-art sal-bidu tas-Seklu Dsatax.

Biex nimxu ma' dak li jrodd il-Lsien Malti tal-lum skond il-ġrajjiet li għadda minnhom nibdew, għaihekk l-ewwelnett, minn xi frajijiet sqallin li fihom, barra mill-ħsieb, insibu li jaq-blu wkoll xi kliem.

Dannucci a lu villanu alloggiu e manciari francu—Taw lill-bidwi ighammar u jekol frank. Ma comu lu Re vidia ca sgarra-canu—Iżda kif ir-re ra li qeqhdin jiż-żarraw. Una di tuttu—Dintott. Peppi stunoi—Peppi stona. Idda lu vardava soda soda. Hija kienet thares lejh soda soda. Firnicia 'n testa—Firnizija fir-ras. Pi dui voti si l-ha scapulata—Skapulaha għal darbtejn. E ci dissi chiaru e tunnu—U qallu ċar u tond. Ha addunatu di la to' superbia—Induna bis-supervja tiegħek. Basta però chi come t'al-lesti mi lu porti subbitu—Iżda basta li malli tlestih iġġibuli malajr. Quannu foru lesti—Meta kienu lesti. Faciti contu ca' un m'aviti vistu—Aghmei kont li mā rajtnix. San Pietru era curiusiteru—San Pietru kien kurżitajr. San Pietru allura cci dissi ncuitatu—San Pietru allura qallu inkwitat. Si cuisejò lu nasu—

Ixxoxxa innieħru. *Dui monaci Capuccini jianu caminannu a fari la circa—Żewġ pati iż-żejjet Kabuċċini kienu sejrin biex jagħmlu ċ-ċirka. Neċignusi—Inġinjużi. Fieċi lu modu e maniera chi...—Għamlu mod u maniera li... Pi cumminazioni lu nzirtau 'nt' o sonnu—Kumbinazzjoni nzertali f'nagħhsu. Datemene una junta—Tini għonta. Avia a jiri a'na banna. Kellu jmur banda. Mparissi ca s'affruntava—Taparsi rrifronta ruħu. S'allianavanu cu li carti—Kienu jaljenaw ruħhom bil-karti (ta'-logħob). Li genti 'n sutta*

mia—In-nies sutta tiegħi. *Si ci miseru pi' piantuni davanti—Qagħdu pjantun quddiemu.* *Cu' mi lu dissi, signali chi mi lu putia diri—Min qalli sinjal li sata' jghid iż-żi. L'hai fattu a mia—Għamilthieli.* *Na giurnata mentri si custunia vanu—Gurnata waħda fil-waqt li kien jikkustinja. Allocu d'inzirtar lu gatta...—Minflok ma nzertaw il-qattusa... Lu cavaddu sarrumazzaw—Iż-żiemiel irrnazza. Ho n'ċappatu 'na cosa—Inkappajt haġa.*

Nghaddu issa għal dawk il-frażijiet fl-Isqalli li magħlhom il-Malti jaqbel fil-hsieb biss. Insejmi xi stit minnhom:

'Un po' jiri la me' palora e la tua un'arreri—Ma tistax trægħha l-kelma tiegħi u tiegħek lura. La Peppina s'sietta u l-uċċieddu di ly suli—Peppina toqgħod għal ghajnej ix-xemx. 'Un ci sentia maneu 'na musca—Ma kontx tisma' dubbienna. E dda' ee' era frutti fora tempu—U kien hemm frottijiet barra minn żmienhom. Varda che facemu—Ara x'nagħinlu. L'aviti a vidiri vui—Għandek tarah inti. Lu re di li piatti si nni passoi, ma di la tavola noi—Is-sultan dik tal-platti hallieha tgħaddi (li l-klieb garrewlu l-platti) imma tal-mejda le. Un jorne nta di l-autri—Gurnata fost l-oħrajn. Doppu menz'ura li riuzzu era bonu—Wara nofs siegħa l-Prinċep ghaddha għat-tajjeb. Vulisti vuvidi a ddu Fusiddu—Trid tara lil dan Fusiddu. Facemu 'na cosa—Nagħinlu haġa. Iddu cerca di jiri 'n sacchetta iddu—Dak qiegħed ifitter li jaħħal fix-xkora lil dak. Ddiu la manna bona—Alla jibghatha tajba. Lu nemicu sta di cadiri u non cadiri—I-ġħadu bejn sa jaqa' u ma jaqax.

Mill-frażijiet sqallin nistgħu mmorru wkoll fuq il-frażijiet tal-jani fejn insibu wkoll li hemm xi xebh bejn dawn u l-Malti.

Barra m'hawn dawk imsemmi minn Salvatore Castaldi fil-*Maltesismi e Frasi Toscane*, insibu oħrajn sew fit-Taljan ta' bejn l-aħħar ta' l-1200 u l-bidu tal-1300 kif ukoll fit-Taljan tal-lum.

Fost il-frażijiet tal-jani li jaqblu mal-Malti nistgħu nsemmu dawn:

Facciamo la debita tara ad alcune circostanze—Naqtgħu it-tara eċċe. Era nuovo e fiammante—Kien ġdid fjamant. Arbitrio della seta—Arbitru tal-ħarir (Taljan ta' l-1600). Hawuhekk il-kelma arbitrio (bl-Isqalli, arbitriu) tfisser inakna, għodod, strument. Ma jidherx li l-lum baqqħet haġja fit-Taljan.

*Il pane era attoscatto—Il-ħobż kien intuskat (*Nuovi Squarei di eloquenza, 1843.*)*

Mit-Taljan tas-Seklu Tlittax (Malispini) nisiltu dawn is-sentenzi:

Allora i Fiesolani vedendo che non si poteano più tenere. Il-kelma tenere skond nota fil-ktieb tfisser, *tenere resistenza, resistere*—Imbagħad in-nies ta' Fiesole meta raw li ma jistgħux iżommu iżjed. *E le donne senza ordinamento passavansi le maggiori di una gonnella.* Skond nota tal-ktieb il-verb passarsi fit-Taljan hawnhekk għandu t-tifsira ta' *contentarsi, sopportare.* In-nota tkompli tgħid li dan il-verb južawħi ħafna l-Franċiżi u iktarx meħud minnhom, għalkemm i-editur jidhirlu li hu mnissel mill-participju *passus* tal-Latin patior.—U n-nisa kienu mingħajr tiżżeen, igħaddu, il-kbar fosthom, b'għonnella.

Mit-Toskan insemni xi frażijiet meħudin minn Fucini :

Me lo faccio a piedi come avevo ideato—Nagħmlilha bil-mixi kif kont għamilt il-ħsieb. ... Tira giù una gran fugata alle corde come viene viene—U beda jaġhti u jdoqq kif ġie ġie. Era stato a un pelo di diventare un grosso e denaroso commerciante—Għal xaghra ma kienx sa jsir neguzjant kbir u tal-flus. Balbettando come se le parole gli si annodassero giù per la gola, ruppe prima il silenzio—Itemtem bħalli kieku telghetlu għoqda fi griez-īnu, kiser l-ewwel wieħed is-skiet. Nel tempo che l'ascoltavano guardandolo fisso mi dettero nell'occhio tre lunghi vergoni di castagno—Fil-ħin li qed nisimgħu nħares lejh fis tawni f'għajnej tliet għesieleg tal-qastan. ... E dentro ci trovò la bagatella di mille lire tonde—U ġewwa sab il-bagatella ta' elf lira tondi. Se arriva all'alba, bisogna dire che la robustezza della sua fibra sia capace di far miracoli—Jekk iwassal sas-sebh, (jigħifieri jekk jibqa' ħaj sas-sebh), trid għid illi l-qawwa, ecċi.

Il-ghanjiet Maltin popolari huma iktarx ottonari kif ukoll insibuhom fin-Napplitan u fl-Isqalli.

Kif naraw minn xi frażijiet u kliem Sqalli, xi kliem Malti, għalkemm fil-ghamla hu ta' nisel semitiku, aħna hadniex mill-Isqalli, fosthom il-kelma “maktur”, *maccaturi*, “nieqa”, *naca*, u ohrajn.

Qabel ma nagħlaq dan ix-xebħ, biex inwettaq ix-xebħ tal-frażijiet Maltin ma' xi oħrajn f'lsna neo-latini, sa nsemmi xi drawwiet maltin bil-frażijiet tagħhom ukoll li jmissu ma' l-aqwa ġra'jiet li jagħmlu mill-ħajja tal-bniedem u li jaqblu wkoll ma' dawk l-ohra ta' artijiet ewropej fil-qrib fosthom ta' Sqallija u l-Italja; jigħifieri drawwiet tat-tweliż, taż-żwieġ u tal-mewt.

Fid-drawwiet ta' qabel iż-żwieġ insibu li hemm rabta f'bosta ħwejjeg. Fi Sqallija x-xbejba tagħmel wegħħidi u noveni lil San Rafel Arkanglu jew lil San Ĝwann jew it-trediċina ta' Sant'

Antnin; f'Malta dawn iktarx isiru lil Santa Rita. Xi ismijiet ta' hwejjieg li jingħataw fid-dota lill-gharusa fi Sqallija, bħal dawk li nsibu fil-kitba taż-żwieg ta' bejn l-1200 u l-1700, jaqblu ma' l-ismijiet ta' xi ħwejjieg f'Malta, għallinqas dawk li bqajna nafu bihom sal-bidu ta' dan is-seklu. Insemmu xi ftit minnhom : *Mantigghia con guarnizione*—mantilja bil-gwarrizzjon; *faudali*—fardal; *tovagli*—tvalji; *indiana (nova)*—indjana; *posati d'argento*—pożati; *schiarina*—xkavina. Fost dawn ta' min isemmi din il-lista meħħuda minn kitba taż-żwieg kelma b'kelma : “*Mataraccia, duo de fustagno plena lana, traversum, unum de fustagno plena pluma... cum listis sericis, cultram unam albam, suttana quatuor, dublettum unum, thobalios tres*” li bil-Malti tħisser dan : “Mtieraħ, tnejn tal-fustan mimliljin bis-suf, ta' versa waħda, mimliljin bir-ixx... bil-listi tal-ħarir... kutra waħda bajda, erba' staten, dublett, tliet tvalji.” Il-Latin ta' din il-kitba ma' jagħmlx għajeb l'il dak li nsibu miktub f'testmenti u kitbiet oħra taż-żwieg li saru hawn Malta f'dawk iż-żmienijiet.

Fuq il-ġbież jew dota, il-ftehim minn qabel, “Ftehim u glied bil-quddiem” jingħad fostna. Bħal fi Sqallija, hawn Malta, kif ukoll Għawdex f'x: rħula kien, u iktarx għadu, isir daqsxejn ta' trattament bil-ħelu u r-rożolin. Bejn il-missier u l-omm tal-gharajjes isir il-ftehim għal meta jsir iż-żwieg, jew kif igħidu “biex ieħdu ż-żmien”. Ieċ-ċurkett jew ġahem, l-iktar f'Għawdex, jingħata miel-gharajjes bħala sinjal ta' wegħħda ta' żwieg fl-ewwel īnedija ta' qabel iż-żwieg. Sew fi Sqallija kemm f'Malta ssir ukoll xi stedina lil qraba u ħbieb tal-ġħarajjes. Din tissejjaħ ir-“Rabta”. Fost ir-rigali li l-ġħarajjes jaġħtu lil xulxin ma' tul-l-ewwel ġranet ta' l-imħabba huma mkatar bi qlub u bl-ewwel ittri ta' l-isem u l-kunjom irrakkmati. Jiġi li fi Sqallija (Palermu) lil xi għarbus jistaqsu : *E accusi quannu nni li manciamu sti confetti?*—fil-waqt li f'Malta, billi fl-irħula dak in-nhar tat-tieġ issir il-mejda u iktarx jittiekel ir-ross fil-forn, jiġi li l-ġħarbus jistaqsu : *U hekk meta sa nikluha dik iż-ċappa ross?*

F'xi bnadijiet oħra ta' Sqallija u pajiżi ta' Nofs in-Nhar ta' l-Ewropa lill-ġħarajjes huma u għaddejji għad-dar wara t-tieġ it-tfal jixxtu homm ċiċċi u lewż. Il-qraba u ħbieb jixxlu jidher il-ħelu u qamħ. Hawn Malta dari, skond ma jgħidilna Abela, (Della Descrizione di Malta. Libr. II. Appendix, pag. 785, paragrafu 15.) l-ġħarajjes kienu jixerdu fuqhom ix-xgħir u l-flus, u sa ftit żmien ilu f'xi rħula, il-qamħ u l-lewż. Il-lum għad hawn id-

drawwa li l-mistednin u ġ-qaraba jixħtulhom ir-ross bħala xewqa ta' riżq. Din id-drawwa hija mxerrda wkoll fost ħafna ġnus ta' l-Ewropa, fosthom fl-Ingilterra.

Il-libsa tal-ġħarusa kienet tkun tal-lana, tila tal-hajt tad-deheb jew fidda, drapp li għadu magħruf b'dak l-isem sal-lum. Abela jsemmi wkoll li fost l-oġġetti li kienu jingāru u x'xin l-għarr-rajjes ikunu sejrin il-kniċċa għat-tieg kien ikun hemm ftira, b'żewġ figurini tal-ġħarus u l-ġħarusa fuqhom; din il-ftira kienet tissejjah qarċiċla, dik li l-lum wieħed jista' jsejhilha *wedding-cake*.

Il-ħarġa hija waħda mīd-drawwiet ta' wara t-tieg : dik li l-ġħarus għandu, wara ż-żwieg, jieħu l-ġħarusa f'xi festa kbira, li hi iktarx l-Imnara. Fi Sqallija fil-kitba taż-żwieg dan kien ikun ukoll wieħed mill-pattijiet, li jiġifieri ma' tul is-sena l-ġħarus jieħu l-ġħarusa għal xi festa.

Issa nghaddu għat-twelid. Il-qabla fis-Seklu Sbatax fi Sqallija kellha l-isem ta' *suora*. F'Malta għandha l-isem ta' *majjistra*, fil-waqt li tissejjah ukoll *kummar* li taqbel sewwa sew ma' dik ta' *cummar* fi Sqallija u *comare* fl-Italijsa.

Is-Santu Kruč, hekk kien xi żmien ilu jissejja l-alfabet li jitgħallmu t-tfal għand in-nuna. Il-qawl tnissej mill-kelmiet *Santa Cruči* ta' *santa* bix-xbieha ta' salib b'alfabet madwaru fit-tieni faċċata ta' ktejjeb ta' xi 8 faċċati li kien jitqiegħed fit-tin-jiet tal-fissija tat-tarbija biex tharisha minn kull deni. Biex lit-tarbija jħarsuha mill-ġħajnejn kienu, u għadhom sal-lum, bħal fi Sqallija, idendlulha qrun ċejkken, idejn tal-qroll u labtu. Jekk it-tarbija tittewweb, ommha tagħmliha bis-saba' salib fuq sommha biex it-tarbija ma tiblax xi ruh hażina. Jekk it-tarbija tagħħtas tgħidilha : *Gesù!* Meta tifel jaqa' ughħidu : *Qabad fenek*, kelmiet li jaqblu mal-kelmiet sqallin : *Piggħiò u cunighieddu*. Kliem it-trabi huwa iktarx magħmul minn sillabi mtennijin b'konsonanti tax-xoffa, u ta' l-gerżuma qatt; b'konsonanti dentali meta t-tarbija tkun tellgħet is-snien : *Bumbu, barbar, abba, bobba, bambu, pappa, mimmi, ninni* u mbagħad ukoll *vavu, tetu, tuttu, zżiżi*. Bħal dawn huma l-ismijiet imqassra vezzeġġativi, bħal : *Menu, Nenu, Fefu, Leli, Leli, Fif, Goġġi*, li joħorġu minn process fonologiku li 'l-quddiem bi ħsiebni nfisser aktar fil-wisa' meta jkollu għalfejn nikteb fuq xi prinċipji ta' fonetika Maltija. Dawn i-kelmiet huma mfasslin fuq dawk ta' ilsna oħra Ewropej, l-iktar Sqallin u Toskani u dan l-aħħar Inglizi.

Għal dawk li huma drawwiet fil-Mewt, u kliem u qwieq imseñlin magħħom, nistgħu nsemmu xi ftit, li huma dawn:

Il-musmar il-ġdid jaqla' l-qadim. Dan il-qawl għandu rabta mas-superstizzjoni li hemm fi Sqallija li fil-Vjatku t-tfal huma ta' aħbar hażina għax jidhrilhom illi “*il chiodo piccolo*”, kif dlonk tisma’ min igħid, “*possa cacciare il grosso*”. Iżda sew fi Sqallija kemm f’Malta, it-tfal, malli jinstama’ jdoqq għal Vjatku, huma l-ewwel nies li jitilqu jiġru biex jilħqu fanal tal-Vjatku.

Fuq il-mewt hemm ukoll imseñsel il-ħsieb ta’ dan il-qawl: *Il-ġħada li titrabbu fiha, il-kefen biss inekħiha li jaqbel ma’ l-Isqalli*: *Lu viziū di la fascia la sarau lu leva.*

Il-kelma *tebut*, għalkemm għarbija naħseb li ġadnieha mill-Isqalli *tabbutu* fil-waqt ukoll li l-Isqallin għandhom il-kelma *vara mit-Taljan bara bit-tifsira ta’ bradella ta’ l-istatwi. Il-kelma *vara* daħlet ukoll fil-Malti u ġadet it-tifsira ta’ *statwa* f’purċijsjoni. milli jidher mill-istatwa ta’ Santa Rożalija f’Paliermu, imsejha bl-isem ta’ *vara*, billi l-istatwa tintrafa’ fuq bradella fil-baxx fuq l-idejn flok fuq l-ispalleyn.*

Il-kelmiet Maltin: *Mur tmellaħ!* li għandhom mill-espresjoni l-oħra iżżejjed moderna tal-lum: *Mur għall-gass!* ġeja mid-drawwa qadima li missirijietna kienu, milli jidher, imellha l-iġsma ta’ xi mejtin bis-salnitru biex ma jitherrewx. Ta’ din id-drawwa jidher li għad fada’ xi ħejjal ta’ fdal f’dik l-oħra li fuq iż-żaqq minfuha ta’ kadavru jitqiegħed platt *bil-melħ li*, kif jaħsbu, inaqqas in-nefha li hiha sinjal ta’ therrija, drawwa li darha qrajt tinsab ukoll f’xi raħal ta’ Cumberland.

Vistu. Illi d-drawwiet tal-vistu kienu u għadhom ukoll jixmu, jekk mhux f’kolbox, iżda f’ħafna ħwejjieg, ma’ dawk tal-pajjiżi ta’ l-Ewropa, u l-iktar ma’ ta’ Sqallija u l-Italja, hija haġa li ma tistax tiċħadha. Illi d-drawwa tal-vistu ġadnieha minn Sqallija turih il-kelma *vistu* stess u l-oħra ta’ *vistuż*. *Iġġib il-vistu taqbel ma’ l-oħra*: *portari visitu, tilbes l-iswed.* Il-kelmiet *vistu, vistuż* tnisslu mill-ġħada illi wara l-mewt in-nies tad-dar iżuruhom il-ġirien u l-ħbieb biex jaġħtuhom l-għomor. Bi traslat jew metafora l-kelma *vistu* qagħdet ukoll għal-libsa sewda u *vistuż* għal min jilbisha.

Lu mortu & cu li morti; nunsi nni parra cchiu jgħid l-Isqalli fil-waqt li l-Malti tgħallek igħid ukoll: Il-mejjet mal-mejjet, u dan jurina kemm f’dl-ħaġa, kif ukoll fi drawwiet oħra, il-Lsien Malti ssellef qwiel u ntgħha bi ħsibijiet fuq dak ta’ l-ilsma

romanzi, kif ukoll dawn l-aħħar mitt sena u fuqhom, fuq xi draw-wiet u frażżejjet Inglizi.

Qabel ma nagħlaq din it-tahdita nislet xi stit qwiel Maltin minn ta' Vassalli (*Motti, Aforismi u Proverbi Maltesi*) u nqab-bi!hom nua' oħraju ta' Ihsna barrann.

Aktar ma tikber aktar litgħalliem—Vivendo s'impara. *Il-hanžir jekk taqtagħlu denbu dejjem hanžir jibqa'*—Tagli la coda al cane e rimane. *Kui għal galbek u imxi għal ghajnejn in-nies*—Mangiare a modo suo vestire a mo' degli altri. Dan jixbah il-qawl Għarbi li jgħid : *Kol ma jarda haterak wa albas ma jogħġeb annas*. (Vassalli, *Motti, Aforismi*, eċċ. p. 52) *Min jiddawwar ma jilhaq*—Chi tardi arriva male alloggia. *Il-bniedem ma tafux qabel tiekk bosta meħl miegħu*—Prima li scegliere l'amico b'sogna averci mangiato il sale sette anni. *Aħjar ħarba minn karba*. Il-Għarbi jgħid : *Alħariba nosf elmarġġla*; (Vassalli, *Motti Aforismi* eċċ. p. 4) u l-Ingliz : *Prevention is better than cure*.

Xi proverbi Ewropej dwar it-Tempijiet. *l-Istaġġuni*; eċċ., jaqblu wkoll fil-Malti, fosthom dawn : *Jekk il-qamar ta' Settembru jimla bix-xlokk, jaqħmel xlokk seba' rhur tas-sena*, li jixbah il dan : "Alla luna settembrina sette lune se le inchina", li mill-banda l-oħra jaqbel ukoll ma' l-Isqalli : La lunni di Settemminu cuverna sei luni. *Fix-xahar ta' Frar* (qrib il-ħarifa), *jinkixfu l-agħwar*, li jaqbel (għalkemm mhux sewwa sew) mat-Taljan : "A primavera vengon tutte ie magagne". *Raff shab bi rjus, ragħad u beraq stenna li jaqbel ma'* : "Aria a fette, lampi a saette". *Sema naqret il-fekruna, jew xita bilqiel jew riħ fortuna*, li għandu mill-ieħor : "Aria a scalelli, acqua a pozza telli". *Qabel il-Milied la bard u la ksieħ* (jew la ġwieħ), li jaqbel ukoll ma' dan l-ieħor : "Avanti Natale ne freddo ne fame."

Ma' dawn nistgħu nžidu mbagħad dawk il-qwiel l-oħra li fl-ilsna oħra ewropej, fosthom fl-Ingliz, jaqblu wkoll sew mat-Tal'an u Sqalli, kemm ukol' mal-Malti u li ma ssibhomx bil-ġri fl-Għarbi, qwiel li juruna l-libsa ġidida sew fil-ħsieb kemm fil-frażjologija li biha l-Malti nkesa sa mit-thexbix taż-Żminijiet tan-Nofs.

Fost dawn fl-Ingliz insemmi : *An ass must be tied where the master will have him*. Bil-Malti ngħidu : *Orbot il-ħmar fejn iġħidlek sidu. He that blames would buy*. Bil-Malti : *Min imaq-dar irid jaġtri. A bird in the hand is worth two in the bush*. U bil-Malti : *Aħjar għasfur fidek minn mijja fl-aġru. Button to*.

chin till May be in; cast not a clout till May be out. Dan għandu mill-qawl iż-żingħad fil-pajjiżi taz-zona tan-Nofs, fosthom fl-Italja u fi Sqalija. *Prima di San Giovanni non si cambiano i pan.* u hawn Malta: *Qabel il-hżejjeg la tbiddixx il-ħwejjeg, jiġifieri f'Għunju li jaqbel mad-drawwa ta' pajjiżi bi klima li taqbel ma' tagħna.* *Tell me with whom you goest and I will tell you what thou doest,* li jaqbel ma' tagħna li jgħid: *Għidli ma' min tagħ-mlha u nghidlek min int u bħalu ughidu wkoll:* *Ma' min rajtek xebba tekli joqrob lejn dak fit-Taljan:* *Non s'appaiano se non s'assomigliano li jwieġeb ukoll ma' l-Ingliz:* *Birds of the same feather flock together.* *Min jobżoq għas-senja jigi f-wieċċu li sewwa sew joqghod mal-Ingliz:* *Who spits against Heaven it falls on his face.* *Arfa' u sorr għal meta tiġi bżonn li nsibuh ukoll fl-Ingliz li jgħid:* *Lay things by, they may come to use.*

Jaqbel imbagħad sahansitra mal-Latin il-qawl li jgħid: *Il-magħmul tqisu tista'*, iżda le ssewwiħ li nsibuh fil-qawl ta' Sal-lustu: *Praeterita reprehendi possunt: corrigi non possunt.*

Iżda ghalkenam la t-Temp u lanqas il-Biedja ma jaqblu ma' dawk tal-pajjiżi ta' Fuq, insibu li xi qwiel ta' dawn jaqbū ukoll ma' tagħna u għalhekk ukoll ma' tal-pajjiżi Ewropej tan-Nofs.

Fi Sqallija, kif ukoll f'Malta, għad hemm il-qawl li jgħid li jekk fii-Kandlora ma jberraqx u ma jriegħedx, ix-xitwa hija barra, iżda jekk iberraq jew iriegħed ix-xitwa għandha 40 ġurnata ohra. Dan it-twenmin iż-żagħmel mat-temp ta' l-istaġġun tax-xitwa u mad-dewniex tiegħi fil-pajjiżi ta' l-Ewropa tan-Nofs insibuh ukoll f'xi pajjiżi ta' l-Italja, Franza u Spanja, u għal-hekk, iktar u iktar f'Malta fejn il-qawl Sqalli magħmul minn strofa ta' ħames versi twal f'Malta thassar u qsar b'mod li fil-halq tal-poplu ma nisimgħux tħlief il-bidu ta' l-istrofa bl-ahħbar kelmiet tat-tielet u r-raba' vers, jiġifieri l-kelmiet:

Primalora, Kannilora, xitwa fuora.

Primalora, Brasilora, "quaranta giorni ancora."

Fl-Ingilterra nsibu wkoġġi xi hjiel ta' dan il-qawl li jgħid il-maqlub ta' dak li jgħid fil-Malti:

*If Candlemas Day be fair and bright,
Winter will have another flight;
But if Candlemas Day bring clouds and rain,
Winter is gone and won't come again.*

(Jissokta)